

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С. ПУШКИНА

№36
(19226)

2019 чылдың
апрель 4
четверг

Хүннүң үнери — 05:54
Ажары — 19:13
Хүн дурту — 13:19

Садар өртээ костут 12+

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ТӨӨГҮЛҮГ ДЕМИР-ОРУК

410 километр хемчээлдиг Кы-
— Курагино аразында демир-
туу төлөвилели ам-на бурунгаар
ичеп, ооң тудуу удавас эгелээр.
өгүлүг тудугну 4-5 чыл дургузун-
доозар сорулга салдынган. Бо
тула айтырыгга хамаарыштыр
ээрге «Россияның демир-орукта-
лажык акционерлиг ниитилелдин
үгине директору Олег Белозёров
«Тываның энергетика болгаш
түпүр корпорациязы» акционерлиг
иитилелдин чигине директору
слан Байсаров ат салганының
айында медээ федералдыг мас-
ыг-информация чепсектеринде
ргын тарай берген. Шынап-ла,
ЭГҮЛҮГ тудуг эгелээр деп барганы
Бо медээни кымны-даа мурнай
аның Баштыңы Шолбан Кара-
интернетте социал четкилерде
чаар бижзэн.

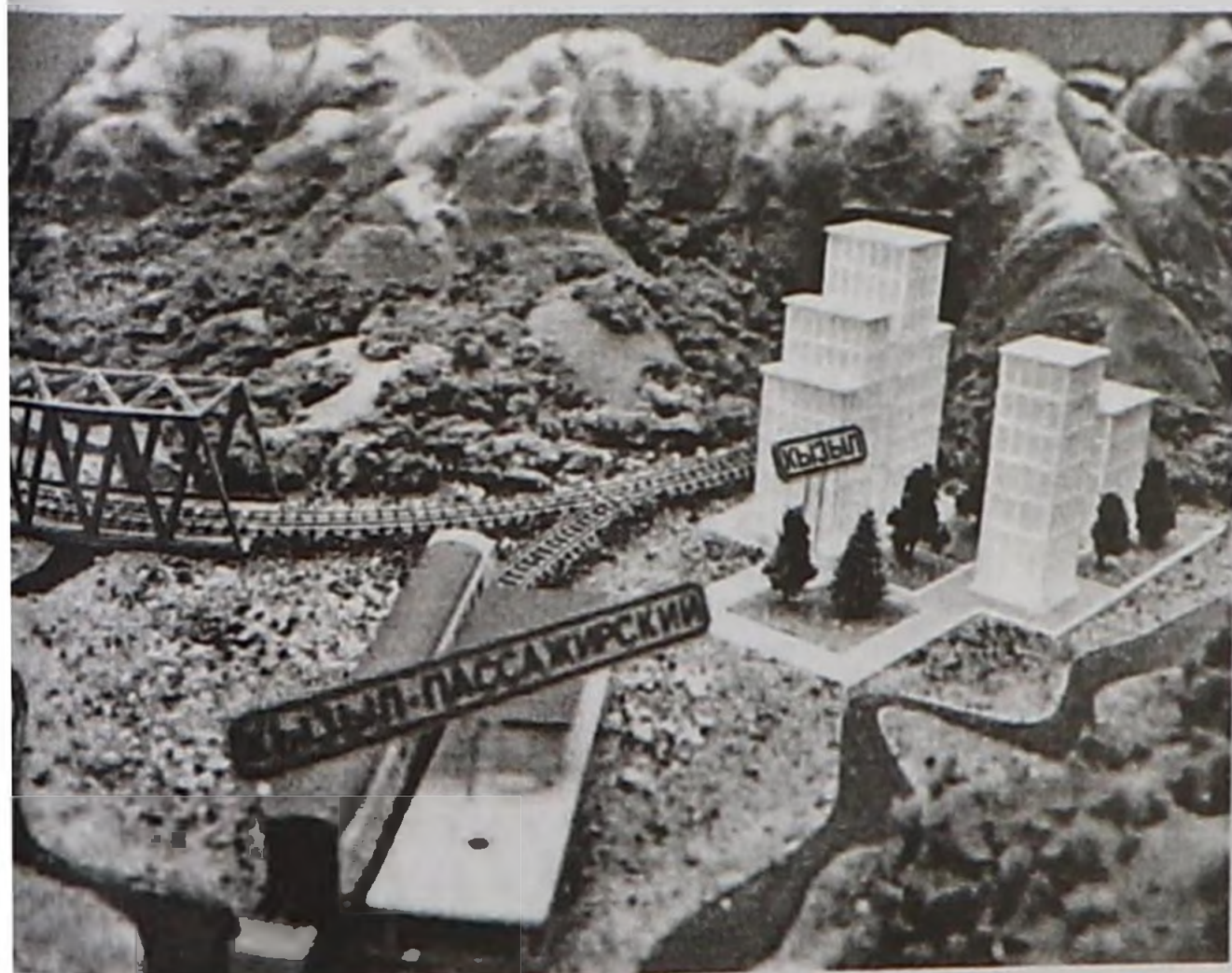
РФ-тиң премьер-министри Дми-
й Медведевтиң Тывага хамаа-
тыр шиитпирлери амыдыралга
танып эгелей берген. Бөгүн РФ-тиң
омиктиг сайзырал яамызынга
эге ат салдынган. Ол дээрже Кы-
— Курагино демир-орук тудуунуң
вилели чигине хүлээнип алыкчы-
ларганының бадыткалы. Өскээр

чугаалаарга, төлөвилелдин ара сок-
саан — кым тудар деп айтырыгның
чылдагааны үзе шиитпирлеттингени ол
болуп турар. Тудугну «Россияның

мир-оруктары» ААН (ажык акционерлиг
ниитилел) эгелээр болган.

Ол хире улуг күчүлүг күрүне корпор-
ациязын шилип алганы дээрже, ажилдың
саат чок эгелээриниң магадылалы деп
идегеп тур мен. Биске билдинмес тур-
ган мөңгө айтырыг бурунгаарлап, «дош
шимчөй берген!». Максим Орешкин
сайтка ниити ажил-херекти мындыг
быжыг туруштуг болгаш шиитпирлиг
эгелеп турарына сеткилимден өөрүп
четтиргеним илеретпес аргам чок. Ол
ышкаш хүлээп алган шиитпирин удур-
дедир хүндүткөлдиг байдалга дарый
дамчыдып турарына таарзындым! Бо
улуг уjur-уткалыг болуушкунга киржи-
ринче мени чалап турган сайт чүве.
Красноярскиге экономиктиг шуулганга
киришкеш база чер аразының ырак
болганының салдарындан барып четтик-
пейн бардым. Ындыг-даа болза, улустуң
чугаалажыры дөг, эки эгелеп алыр
болза-ла, ажилдың чарты бүткен деп
болур. Бүзүрөп көрүңөр, чонум. Бистиң
республикавыстың чаа чуртталгаже, чаа
сайзыралче эге базымы-дыр».

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2019 чылдың чагыдылгазы Тываның
почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчан-
«Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың
к-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту,
икчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!
Эргим эш-өөр! Ынак солунуңарны бажыңдан-даа үнмейн,
ыдып алыр чаа арга база тыптып келген. Чүс-чүс километр
кта чурттап турар чоок кижилеринерге, эштеринерге бе-

лек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солунну
чагыдып берип болур сипер.

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	167,39	502,17	1004,34
Бүдүрүлгөлөр болгаш организациялар	П6860	175,44	526,32	1052,64
Редакциядан чагыдарга	—	96	288	576

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкннерин төлөвирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70.

Солунну чиик өртөкке чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Хүннүң медээлери

210 ЧАШКА НЕМЕЙ ОЛУТТАР

Кызылга 3 харга чедир бичии чаштар
тургузар 7 корпусту тудары көрдүнгөн.
Оларны 7, 11, 28, 30, 36, 38, 39 дугаар
уруглар садтарына немей тудар. Корпус
бүрүзүн 30 чаштарга таарыштыр кылыр.
Ниитизи-биле 3 харга чедир 210 бичии
чашка уруглар садтарына немей олуттар
ажыттынар.

БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ ХЫНАЛДА АЖЫЛДАРЫ

Апрель 2-ден эгелеп Кызыл хоорайның
школапарына 2019 чылдың бүгү-
россияның хыналда ажилдары эгелзэн.
Бо чылын мындыг хыналда ажилдарны
4, 5, 6, 7, 11-ги класстарның сургуулдары
дужаар. Ооң кол утказы, чыл дургузунда
өөреникчи кижиниң билигни шиңгээдип
алганын хынаары болур.

ЧУРУКЧУНУҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Апрель 5-тен эгелеп Тываның нацио-
нал музейиниң делгелге залына Тыва
АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, Тываның
күрүне шаңналының эдилекчизи, СССР-
ниң болгаш Россияның Чурукчулар
эвилелиниң көжигүнү Георгий Сергее-
вич Суздальцевтиң 100 харлаанына
тураскааткан чураан чуруктарының дел-
гелгежи ажиттынар.

ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭНИҢ XX ДУГААР ЮБИЛЕЙИ

Бо чылын июль 4-тен 7-ге чедир Ча-
даана хоорайга Бүгү-делегей чергелиг
«Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүмнүң болгаш
чүдүлгениң фестивалы бодунуң XX ду-
гаар юбилейин демдегеп эрттирер. Ооң
мөгейкичилери юбилейлиг фестивалга
онзагай ылгалдыг ыр-шоор программаны
баш бурунгаар белеткеп эгелей берген.

АЖЫК ЭЖИКТЕР ХҮНҮ

Бүгү-делегейде чарлаттынган кадык-
шылга хүнүңге тураскааткан Ажык эжиктер
хүнүн Кызыл хоорайның Дружба кудумчу-
зунда 44 дугаар бажында «Кадыкшылга
төвү» чарлаан. Аңаа күзөлдиг кижилер
бодунуң кадыкының байдалын хынадып,
аңгы-аңгы эмчилерге кирип ап болур.

АВАМГА ТУРАСКААТТЫМ

Бүгү-делегей чергелиг «Посвящая
маме. Авамга тураскааттым. To my
mother» деп фестиваль-мөөрей респуб-
ликаның кожуун, сумуларында чада аайы-
биле эртип турар. Бо хүнге чедир аңаа 7
ден 70 харга чедир кижикчилериниң саны
барык 1000 четкен. Оларның аразындан
уран номчулга болгаш ыр-шоор талазы-
биле шылгарааннар республика чергелиг
мөөрейге киржир. Чараш фестиваль-
мөөрейни деткип көргөн улустуң саны бо
хүнде беш муң беш чүс кижилер ашкан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

«Тыва Республиканың девискээринге халдавырлыг аарыгларның тараар чоруун болдурбас болгаш узуткап чок кылыр талазы-биле ап чорудар хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 11-ги база 16-гы чүүлдеринге өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2019 чылдың февраль 27-дө хүлээп алган

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та №1040 ВХ-1 «Тыва Республика-ның девискээринге халдавырлыг аарыгларның тараар чоруун болдурбас болгаш узуткап чок кылыр талазы-биле ап чорудар хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2005 чылдың май 19-та; 2008 чылдың январь 31-де; май 15-те; 2009 чылдың июнь 6-да; 2010 чылдың апрель 22-де; «Шын», 2008 чылдың май 22-де; 2009 чылдың июнь 9-та; 2010 чылдың апрель 20-де; 2012 чылдың июль 24-те; Тыва Республиканың Норматив-тиг актылары, 2012 чылдың июль 24-те; 2013 чылдың декабрь 31-де; 2014 чылдың май 14-те; декабрь 30-де; 2015 чылдың апрель 10-да; Хоойлу-дүрүм медээлериниң албан езузунун интернет-порталы (www.pravo.gov.ru), 2015 чылдың апрель 13-те, №1700201504130008; 2016 чылдың июнь 30-де, №1700201606300002) дараа-зында өскерилгелерни кириер.

1) 11-ги чүүлдүн 2-ги кезээн дараазында эдилге-биле би-жиир.

«2. Иммунопрофилактика-ны (мага-бот аарыына удур хемчег алыры) боттандыра-ры-биле иммунобиологтук эмнерни

эм хөресселдериниң эргил-дезиниң дугайында Россия Федерациязының хоойлужу-дугазы-биле доктааткан чу-рум езугаар хамааты саарылга эргилдизинче кириер уjurлуг.»;

2) 16-гы чүүлдүн 1-ги кезээн-ге дараазында уткалыг ийиги абзацты немээр.

«Вакцина салган соонда ка-даннаашкын тыптып келгенде, хамаатыларга социал деткимче көргүзериниң дугайында ме-дээни социал хандырылганың күрүнениң Чаңгыс аай инфор-мастыг системазынче кириер. Ындыг медээни социал хан-дырылганың күрүнениң Чаңгыс аай информастыг системазынче кириерин болгаш алырын 1999 чылдың июль 17-де № 178-ФЗ «Күрүнениң социал дузазының дугайында» Федералдыг хоойлу-га дүүштүр боттандыраар.».

2 чүүл

1. Бо Хоойлуунун 1-ги чүүлүнүн 1-ги пунктузундан аңгыда, бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

2. Бо Хоойлуунун 1-ги чүүлүнүн 1-ги пунктузу 2019 чылдың ноябрь 29-тан эгелеп күш кирер.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай
2019 чылдың
№ 476-ЗРТ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Өөредилге адырынга ачы-ха-выязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле шаңнаары болза:

Юрий Николаевич Сенни-ковту – «Кызылдың транспорт техникуму» күрүнениң бюджет-тиг профессионал өөредилге албан чериниң директору;

Культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажы-лы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» деп Хүндү-лүг атты тыпсыры болза:

Азияна Доржуевна Арак-чаага – «Саян» Тываның на-ционал танцы-сам болгаш ыры ансамбли» күрүнениң бюджеттиг албан чериниң балет артизи;

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» деп Хүндүлүг атты:

Валентина Ооржак-оолов-на Кууларга – күш-ажылдың хоочуну.

Идепкейлиг кады ажилда-жылгазы, күш-культура бол-гаш спорттун хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу дээш «Тыва Республиканың күш-куль-туразының болгаш спорттун алдарлыг ажилдакчызы» деп Хүндүлүг атты:

Петр Петрович Юмшан-овка – «Россияның чыынды командаларын белеткээр спортчу төп» федералдыг күрүнениң бюджеттиг албан чериниң хостуг хүрөш талазы-биле Россияның аныктарының чыынды командазының кол тренери.

Идепкейлиг хөй-ниити ажил-чорудулгазы дээш «Тыва Рес-публиканың алдарлыг ажил-дакчызы» деп Хүндүлүг атты: Евгений Михайлович Анжи-гановка – милицияның халажы-дылгада подполковниги.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2019 чылдың март 19
№68

Президентиниң Федерация Хуралына Айыткалы

ТӨРЭЭН ЧУРТУНГА АЖЫК-ДУЗАНЫ КӨРГҮЗЕРИ

Хүндүлүг коллегалар!

Бүгү делегейде адаанна-жылга (конкуренция) эртемниң, технологияның, өөредилгениң адырларын улам сайзырадып турарын көрүп тур бис. Чоокта чаа Россияның байдалы бе-дик технологиялар-биле чаза чүткүп үнүп келири безин бол-дунмас ышкаш турган. Ол ажил бөргө, нарын болган, дыка хөй чүүлдерни катап тургузуп азы куруг черден катап тургузар, шынап-ла, изевээн орук-биле чоруп, эрес-дидим болгаш онза шийтпирлерни тывар уjurга таваржып турган. Ону кылып-кан, бистиң инженерлеривис, ажилчыннарывыс, эртемден-неривис, ооң иштинде ол-ла төлөвилелдерни көңүс анык улус кылган. Бо улуг хемчээл-диг ажилдың шуптузун бирден бирээ чокка билир мен. Чижээ, «Авангард» деп системаны тур-гусканының уjur-дузазы болза, Черниң баштайгы кылымал эдеринчизин — спутникти салып үндүргени-биле дүгжүп турар деп чугаалаарынга үндезини бар. Чурт камгалалының күш-шыдалын бедик черден көөр болза, чүнүң-даа мурнунда, чурттуң айыыл чок чорук тала-зындан, бистиң эртемивистиң күчү-шыдалын быжыглаарынга, онзагай технологтук кезектерни тургузарынга бодунуу-биле сал-дар чедирип турар.

Атомнуг камгалал төлөвилели бодунуң үезинде чуртка атомнуг энергетиканы бөргөн. Черниң баштайгы кылымал эдеринчизи — спутникти салып үндүргени тайбың арга-биле космосту шин-чилээр арганы берген, ракета камгалалын тургусканы база оон эгелээ. Чаа салгалдың чепсээн ажилдап кылып тургаш, бөгүндө өөредип алган кадрларывысты, шижээдип алган билиглеривисти, билдиги мергежиливисти, материалдарывысты хамааты адырларның сонургалынга ба-за ол хире үрө-түңнелдиг ажы-лаар херек.

Амгы үеде чаа эртем-техно-логтук программаларны күзел-дин-биле боттандыраар уjurлуг бис. Уксаа салгаарын (генетика) эртем-биле шинчилээр дугайында Чарлыкка атты салган, кылы-мал интеллект адырынга улуг

хемчээлдиг программаны нацио-нал деңнел-биле ажилдадып эгелээрин саналдап тур мен. Бүгү делегейниң келир үезин болгаш Россияның келир үезин хандыраар ол эртем-технологтук угланышкын талазы-биле да-раазында он чылда лидерлер санынче кирер уjurлуг бис. Аңаа дөмей төлөвилелдерни боттандыраарда, эртемниң бурун-гаар депшилгелиг инфраструк-туразын шалыпкын тургузары чугула. Чоокта чаа Ленинград обласка ПИК реакторлуг mega-science класстың дериг-херек-селин ажилдадып эгелээ. Ол чоокку 20 чылдар дургузунда делегейде нейтроннарның эң күчүлүг үнер дөзү болур, физи-ка, биология, химия адырынга онзагай шинчилелдер чорудар арганы ол тургузуп берип ту-рар, чаа эмнерни, диагностика херекселдерин, чаа материал-дарны ажилдап кылырынга дузалаар. Россияның пароход кылыр черлеринге амгы үениң эртем-шинчилелдиг корабль-дерни сөөлүг он чыл дургузунда бир дугаар тудуп эгелээ. Олар шупту чурттуң онза камгалал-дыг районнарынга, ооң иштин-де Арктиканың далайларынга болгаш Антарктидага ажилдап, делегей океаннарының сыык черлерин болгаш бойдус бай-лаан шинчилээр.

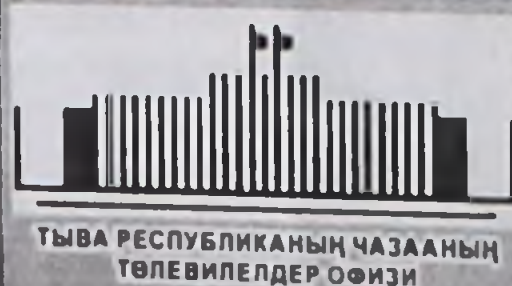
Күчүлүг технологтук хөгжүл-деге бис амгы үениң шинчилел-дериниң болгаш ажилдап кыл-ган чүүлдерниң үлегер-майыын тургузар уjurлуг бис. Ол со-рулганы чедип алыр дээш ре-гионнарда эртем-өөредилгелиг төптерни тургузуп турар бис, олар өөредилгениң шупту дең-нелдерин, эртем организация-ларының болгаш бизнестин арга-шинээн мөөңнөп каттыш-тырар хүлээлгелиг. Үш чыл дур-гузунда ындыг төптерни Россия Федерациязының 15 субъекти-леринге тургузар, ооң иштинде оларның баштайгы бежин бо чылын аядаар, оларның үжү — Тюмень, Белгород, Пермь край-ларга ажилдап эгелээр.

Биске мурнакчы бүдүрүлгө-лерге ажилдап шыдаар, бурун-гаар чаза булгап үнер чүткүлдүг техниктиг шийтпирлерни тургу-зар болгаш ону ажыглап шыдаар

специалистер чугула. Ону хандыраарынга про-сионал өөредилгениң деңнелдеринге өөредил-граммаларын чаартып баа-биле ажыглап кил-хандыргаш, чаа-ла хөй-нип турар адырларга ажил-кадрларның белеткелин низастаар.

Тускай мергежилге, ч-дыкчы чорукка уругларны нуургалы анык-чалыы ү-де-ле хөйирлеттине бээр, лачылар амгы үениң дер-рекселин ажыглап тургаш, ле чүүлү чогаадып кылы-бораториязы болур техно-тарны, немелде өөредил-программалары-биле ажил-бичии уругларга квантис-нар, чурагайлыг төптер ч-зин, бойдус-эртемнерини манитарлыг эртемнерниң жүлдезин дараазында үш дургузунда делгемчидер, ачызында немелде өөред-системазынга миллион хир-ажылчын олуттар ажытты. Шупту уруглар ол чүүл-дө өөренип билип алыр арг-болур уjurлуг.

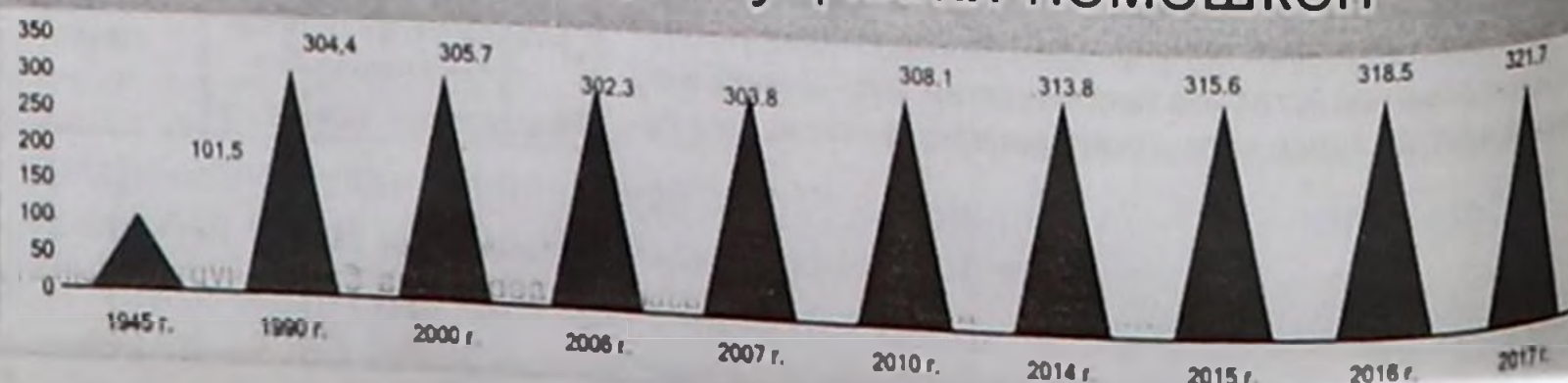
Аныктарның кичээнге-ге! Аныктарның талант күш-шыдалы, чаартыкчы, ч-дыкчы чорукка салымның, сия иштинде эң күштүг ад-нажылганы колдуунда с-тургузуп турарын билип, ү-нелеп чоруур бис. Анык-бүрүзү, студент, школачы бү-бодун көргүзүп шыдаар бо-дээш, кижиниң өзүлдөзү таарымчалыг төлөвилелдер болгаш мөөрейлерниң бү-системазын тургускан б-Аңаа «ПроеКТОриЯ», «М-баштайгы бизнестим», «Мен-фессионал мен», «Россия-лидерлери» болгаш оон-даа чүүлдер хамааржыр. Бо бүг-чүглө анык улуска таарым-лыг арга тургузары-биле кыл-дээрзин база катап аныктап-демдегеп чугаалап тур-Оларны идепкейлиг бол-дидими-биле ажыглап, чүт-боттарының күзелдерин б-гаш планнарын боттанды-эгелээринче, бодунга, бодун-өг-бүлөзинге, бодунуң чурту-ажык-дузаны көргүзеринче шы-гырып тур мен.

ДЕМОГРАФИЯ

ХҮННҮҢ САН-ЧУРАГАЙЫ

10 чыл дургузунда Тываның чурттакчыларының санынга 17,9 муң кижинемешкен

ЕНИСЕЙСКАЯ СИБИРЬ YENISEY SIBERIA

КРАСНОЯРСКИЙ КРАЙ ХАКАСИЯ ТЫВА
KRASNOYARSK REGION KHAKASSIA TYVA

ИНВЕСТИЦИЯ ТҮҢҮ КӨВҮДЭЭН

Красноярскиниң эконо-
миктиг шуулганының үезинде
«Енисей Сибири» мульти-
медийлиг экспозицияны та-
ныштырган. Красноярск край
инвестиция төлөвилелдерин
таныштыра аскаан медээ булуң-
дунга, а Тыва биле Хакасия
интерактивтиг самбыраларга
көргүскөн. Тыва, Хакасия,
Красноярск крайныың «Чаңгыс
мүннү уруглары» деп регион-
аразыныың төлөвилеллиниң
уун көргүскөн чижек-майы
сүкү черни ээлээн.

Тываның национал хөгжүм
проекттери, игилдиң катап-
тынмас хоюг аялгазы аалчы-
ларның сонургалын хаара тут-
кан. Оон ыңай «Туран» сыын
ып-агыныың бүдүргөн ба-
нынарыныың делгелгезинден
уулганыың аалчылары, киржик-
тери сыын мыйызыныың ханын
(Алтай-Тохрин) болгаш кызыл, ал-

оыттары, шайлары...

«Полус Красноярск» АН-ның
төлээлери 12 кил арыг шутку-
мал алдыны бараалгаткан.
Оон өртээ – 33 сая рубль. Он
ийи кил алдыны көдүрерге,
аары-даа аажок. Акционерлиг
ниитилелдиң күрүне эрге-чагыр-
галары-биле ажилдаар талазы-
биле директору Олег Гербер,
Тывага инвестиция талазы-биле
ажыктыг алдын тывыжы тыптып
келир болза, кады ажилдажыл-
ганы чорудуп болурунун магады-
лалы барын айыткан.

«Эрткен чылын «Полус Крас-
ноярск» 54,2 тонна алдыны ка-
зып, чуртка рекордту тургускан.
Январь айда 5 тонна алдыны
казып алганывыс база дыка бе-
дик көргүзүг-дүр. Тывага хамаа-
рыштыр алыр болза, геология
шинчилелдериниң ажилдары
доктаамал чоруп турар. Инвес-
тиция талазы-биле ажыктыг

инвестиция төлөвилеллине 60
компанияныың эгелээшкени
болгаш 32 төлөвилел кирип ту-
рар. Эрткен чылгы шуулган соон-
да оларныың саны элээн өскөн.
2027 чылга чедир төлөвилелдиң
боттандырылгасын 1,9 трлн.
рубль инвестициялар, 70 ажыг
муң ажылчын олуттар ажытты-
нар болгаш өске-даа социал-
экономикади түннелдерни манап
болур. РФ-тиң Чазаныың ай-
тышкынын езугаар бадыткап
алган төлөвилелдерни феде-
ралдыг яамыларга боттанды-
рар талазы-биле чогуур дет-
кимчени көргүзөр. Оон аңгыда
чаа төлөвилелдерни сайгарып,
шилгилгени чорудар федералдыг
ажылчын бөлүктү тургускан.
Бөлүктүн удуртукчузу РФ-тиң
Чазаныың Даргазыныың бирги
оралакчызы Антон Силуанов.
Төлөвилел бүрүзүн ажылчын

корпорациязы инвестиция
төлөвилелдерниң комплекстиг
үделгезин чорудар. Ол дээр-
ге чер, өнчү-хөреңги, кадрлар
шилгилгезиниң айтырыгларын
шилтирилээр, саң-хөө, детким-
че алыр чагыглар кириеринге
дуза көргүзери дээш оон-даа
өскө. Бо хүнде 32 төлөвилелге
немей 40 ажыг төлөвилел эл-
чээн манап чыдар. Оларны
«Енисей Сибири» төлөвилелче
кирип, үш регионунуң девискээ-
ринге боттандыраарын план-
нап турар. «Енисей Сибири»
Тываныың социал-экономикади
адырын чаа деңгелче үндүрер
арганы бээр. Бо айтырыг талазы-
биле Тываныың Баштыңы Шолбан
Кара-оолдун идепкейжи туружун
демдегелвес аргажок.

Красноярскиге эрткен XVI
экономикади шуулганыың ийиги
хүнүнде «Енисей Сибири» роуд-
шоуга регионнар инвестиция
төлөвилелдерин таныштырып
көргүскөн. Красноярск крайныың
губернатору Александр Усс сөс
алган: «Эрткен чылын курпавыр-
га 7 төлөвилел болгаш инвести-
ция портфелинге экономикади
баш удур даап бодаашкын-биле
580 млрд. рубль кирип тур-
ган. Бир чыл эрткенде шыңгы
түннелдер көстүп келген. Бо
хүнде төлөвилелдерниң саны
32, а инвестицияларныың хемчээ-
ли барык 2 трлн. рубль четкен.
«Енисей Сибири» роуд-шоу тө-
лөвилелдер иди үндүреринге
дээштиг арга болган. Россияныың
Чазаныың Даргазы Дмитрий
Медведев федералдыг болгаш
регионалдыг инвестициялар
деткиир ажил чурумунуң дуга-
йында айтышкынга атты сал-
ган».

«Интергео» компаниязыныың
чиңгине директорунуң оралакчы-
зы Сергей Лямин инвестициялыг
ийи төлөвилелин таныштырган.
Бирги ээлчегде Тожу кожуунуң
Ак-Сугунуң чes курпавырыныың
мөөң чыдымынга даг-тывыш
комбинадын тудуу планнатты-
нып турарын чугаалаан. Улуг
үлетпүр бүдүрүлгелерин тургуза-
ры Красноярск крайныың болгаш
Тываныың социал-экономикади
сайзыралынга салдарлыг. Ол
дээрге ажылчын олуттар, авто-
орук тудуу, үндүрүлгелер...

Тываныың девискээри литий,
алюминий, никель, кобальт,
цинк, свинец, молибден, мөңгүн
суу, чes, алдын, мөңгүн дээш
оон-даа өске Менделеевтиң таб-
лицазында кирген ховар метал-
дар болгаш казымалдар-биле
байлак оран.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Виктория ЛАЧУГИНАНЫҢ,
Ада ТЮЛКЮШТУҢ тырт-
тырган чуруктары.

экономикади сонургалдарын
каттыштырган улуг хемчээл-
диг регион «Енисей Сибири»
төлөвилелди таныштырган.
Россия Федерациязыныың Чазаа
2025 чылга чедир Россияныың
делгем хөгжүлдe стратегиязын
боттандыраар эге төлөвилел
кылдыр «Енисей Сибири» «шы-
гаап» көрүп турар. «Енисей Си-
бири» дөрт улуг төлөвилелдиг,
оон бирээзи – «Кызыл – Кура-
гино демир-оруктуң шугумун
тудары».

«Енисей Сибири» хөгжүлдe
корпорациязыныың чиңгине ди-
ректору Сергей Ладыженко
ажылын таныштырды: «Крас-
ноярскиниң экономикади шуулга-
ны Тыва, Хакасия болгаш Крас-
ноярск крайныың инвестициялыг
хөгжүлдeзинче үлүүн кириер.
Бир чылдын дургузунда «Енисей
Сибири» төлөвилелдиң портфе-
ли хевирлээриниң талазы-биле
ажыл чоруттунган. Бо хүнде

бөлүк сайгарып, федералдыг
деңгелге кандыг деткимче чөди-
рип болурун өөренип көөр. РФ-
тиң Чазаныың деткимчези-биле
инвестиция төлөвилелдериниң
боттандырылгасы шапкынчыыр.
«Енисей Сибири» хөгжүлдe

дазылды холуп тургаш кыл-
бальзамнары сонургаан.
«Енисей Сибири» универ-
ситеттериниң чаартылгалыг
ажылдарын интерактив-
самбыраларга көргүскөн.
Ябинскиниң метеориди,
Менделеевтиң таблицазыныың
элементизи сурма, Тыва

алдын тывыжы тыптып келир
болза, чүге кады ажилдап бол-
бас деп. Красноярск край алдын
казарыныың талазы-биле Россия-
да мурнуку одуругда. Алдын
казары ажыктыг болгаш улуг
орулгалыг бизнес».

Эрткен 2018 чылда экономик-
тиг шуулган үезинде Красноярск

Төлевилел сайгарылгазы

ӨГБЕЛЕРНИҢ ӨНЧҮЗҮ

Март 28-те Үндэзин тыва культура төвүгө «Өгбелерниң өнчүзү XXI чүс чылда» деп төлевилел дугайында «төгөрик столга» сайгарып чугаалашкан. Ук төлевилелдин сайгарылгазы ТР-ниң Культура яамызы, ТР-ниң А.С. Пушкин аттыг национал библиотекасы, ТР-ниң Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг тускай шинчилелдер институту, Тываның үндэзин культуразын хөгжүдөр төвү, ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурактың киржилгези-биле эрткен. Оон аңгыда чоннуң амыдыралы, келир үези дээш үргүлчү сагыш човап, дүвүрөп чоруур республиканың хүндүлүг хоочуннары, методист башкылары, эртемденнери, хейинити организацияларының төлээлери, кожуун-суурларның культура ажылдакчылары, библиотекарьлар киришкен.

Айлана Күжүгет.

«Бичии уругларның болгаш аныяктарның сагыш-сеткил болгаш мөзү-шынар кижизидилгезиниң билиш-киннериниң дугайында ТР-ниң Чазак доктаалды хүлээп алган. Ол дээрге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун ТР-ниң Дээди Хуралына (парламентинге) 2019 чылда республикада ажыл-херектер дугайында «2019 чыл – национал сорулгаларны чедип алырының оруунга старт» деп Айыткалынга берген даалгазы болур. Ооң-биле

чергелештир «Чаңгыс демниг Россия» партияның регион салбырының «Чурттап чор мен. Ынак мен. Чоргаарланар мен» деп төлевилелин 2019 чылда эгелээрин ол саналдаан турган. Кажан концепцияны ажылдап кылып тургаш, төөгүнү, үндэзилээр материалдарны сайгарып шинчилеп көргөш, келир салгалдарывыс үнелеп, хүндүлөп, ыяк сагып чоруур ужурулгү чаагай чаңчылдарны, амыдыралчы билиглерни дамчыдып бээр-биле тыва чоннуң эң эки бурунгу өзү-чаңчылдарны шилип, катап эгидери чугула деп түннелге келдивис. Ынчангаш бистиң сорулгалыг ажыл-херээвис – чаа салгалдарга тыва ниитилелдин хөгжүлдэзиниң дугайында шын төөгүнү, шупту адырлар, ооң иштинде өзү-чаңчылдарның болгаш культураның айтырыгларының талазы-биле, чөптүг шынныг төөгүнү дамчыдып бээр» – дээрзин Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы – ТР-ниң Баштыңының Администрациясының – ТР-ниң Чазак Аппаратының удуртукчузу А.П. Дамба-Хуурак «төгөрик столдун» ажылын эгелеп тура, демдеглээн.

«Өгбелерниң өнчүзү» деп төлевилелдин боттандырылганы дугайында «ТР-ниң А.С. Пушкин аттыг национал библиотекасының эртем болгаш инновация ажыл-чорудулгазының талазы-биле директорунун оралакчызы Айлаңмаа Ооржак илеткээн. ТР-ниң Үндэзин хоойлузу, РФ-тиң хоойлужудулгаларына дүүштүр дөзевилел кылган төлевилелдин амыдыралга чугулазын барымдаалап, улусчу өзү-чаңчылдарны чурттакчы чон аразынга идөпкейлиг нөптөредип ажыглаар талазы-биле бөлүк хемчеглерни эрттиреринге тайылбырлыг хуудустарны, методиктиг материалдарны ажылдап кылып, тыва улустун өзү-чаңчылдарын суртаалдаары-биле фестивальдар, мөөрөйлөр эрттирер, чогаадыкчы ажылдарны чорударының дугайында демдеглээн.

Тыва чоннуң ажы-төл кижизидер бурунгу чаңчылдарын

Айлаңмаа Ооржак.

уттуп, ону сагывай барганының уржуу-биле амгы үеде кандыг бөргөдээшкннер тургустунуп келгениниң дугайында ТР-ниң Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг тускай шинчилелдер институтунун эртемденнери Светлана Донгак, Айлана Күжүгет илеткээн. Чоннуң делегей көрүүшкүнүгө, амыдыралчы билиглеринге, күш-ажылга чаңчыктырып өөредир өзү-чаңчылдарының дугайында тускай номнар кылдыр үнгөн эртем-шинчилел ажылдарын чоннуң сонугарга номчууру чугула дээрзин эртемденнер айткан. Чүге дээрге, ниитилелде корум-чурум, кижизидилге талазы-биле тургустунуп келген нарын айтырыгларны бурунгу өзү-чаңчылдарда, улустун аас чогаалында сиңген үзөл-көрүжүгө даянып, шийтпирлеп болур дээрзин саналдаан.

«Чоннуң культуразына үндэзилеттинген тыва кижиниң этикеди» деп илеткелнге Айлана Күжүгет: «Кандыг-даа чон, демниг ниитилел болуп артып каар аргазы-биле, социал кодту, ниитилелде кижизидилгези сагыыр корум-чурумун айыткан программаны тургузуп алган болур. Бир эвес ындыг нөгөлдөлиг корум-чурум чок, хайгаарал чок, янзы-бүрү багай чүүлдер көвүдээр, ниитилелдин хоозурап буурап дүжери чайлаш чок» дээрзин төөгүчү эртемден А.К. Байбулин тайылбырлап турар. Этикет дээрге сагыыр ужурулгү корум-чурум, код, өзү-чаңчылда сиңген делегейниң чоннарының

культуразының тургузуу-дур. Ынчалза-даа үе-биле бадый-каттынган корум-чурумнуң дүрүмнөриниң ужуру-утказы чорту уттундур бээр болза, ооң чүгө даштыкы овор-хевири артып калыр. Ооң мурнунда корум-чурумну өзү-чаңчылдарга даянып, хынамчалыг хайгаарлап турган болза, амгы үеде олар кызыгаарлыг болганда, өске чаа хевирлер хөрек болуп турар. Бурунгу түрк-моол чоннар бойдуста бүгү чүүлду амылыг кылдыр көрүп, «Чер ээзи...» деп билишкен-биле тайылбырлап чораан ужуру-биле бойдуска, оран-делегейге камныг-хумагалыг чораан. Ынчангаш ол чоннарың аразында тываларның өгбелеринден дамчып келген сүзүктүг болгаш сөзиктиг бодалы ам-даа бар» деп чугаалаан. А.К. Күжүгет тыва чоннуң бурунгу өзү-чаңчылдарын ханызы-биле эртем өзугаар шинчилелди кылгаш, «Духовная культура тувинцев: структура и трансформация» деп номну бижээн, культурология эртемниң доктору.

Шаг-төөгүдөн бээр алыр болза, төрөл аймак бүрүзү боттарының салгакчызы, ада-иези ажы-төлүнүң корум-чуруму дээш харысалгалыг болуп чораан. Ынчангаш амгы үеде чоннуң мурнунга хүндүткелдиг, тура-соруктуг, төлөптүг кижилерниң көскү үлөгер-чижээнге даянып, төрөл аймактың ажы-төл кижизидеринге ажыглаар аргазын база чугаалашкан. Ооң-биле хол-баштыр «Төрөл аймам — чоргааралым» деп илеткелин Чодураа Сарыглар таныштырган. Ол Бай-Тайга кожуунда Алаш хемини Күжүгет аймааның үлөгерлиг төлээлери Күжүгет Сергеевич болгаш Сергей Күжүгетович Шойгунун болгаш ук аймактың өске-даа төлээлериниң чижээн кириген.

«Тыва чоннуң депшилгелиг ужуру-чаңчылдарын анык-өскенни кижизидеринге чедимчелиг ажыглаар сорулга-биле ТР-ниң национал школа хөгжүдөр институту «Улусчу ужурулар», «Эр чол», «Кыстың бүдүжү» деп өөредилге номнарын үндүргөн. Оларны амгы үеде республиканың школаларында ажыглап турар. Улусчу ужурулар — амыдырал эртеми-дир. Амгы болгаш келир үениң салгалының бүдүштүг мөзүзүн хевирлеп өөредир ужурулгү бис» — деп, педагогика эртемнериниң кандидаты Алевтина Шаалы тайылбырлаан.

«Өгбелерим өнчүзү XXI чүс чылда» деп төлевилелдин сайгарылгазы солун болгаш ооң киржикчилериниң сагыш-сеткилин өйүп чоруур бодалдарын үлөжип, билчип алыр арганы берген. Бо төлевилелдин сайгарылгазын бүгү Тываның 124 суурларына, культура бажыңнарына чылдың дургузунда уламчылаар.

Рада ДЕМЧИК.

ШЫ

КАДЕТ ИЙИСТЕР

Бисти Монгуш Саглай Монгуш Саглаш дээр. Бичи харлыг бис. Өг-бүлөвисте 7 кижиниң улуглары бис. Ача — Вячеслав Кыдат-оолович, ыс — Айлазат Константинов. Дуңмалырывыс Айлуна беймерлеривис Мөңгүн-Добиле Алдын-Доржу. Ача ИХЯ-ның штаб инспектору луп ажылдап чораан, амгы хүндүлүг дыштанылгада төлүн кижизидип олурар. Ача хуу мал-маган өстүрүп малнап чоруур. Ачавыс спорт янзы-бүрү хевирлеринге ай чораан, ылаңгыя тыва хуу маргылдааларына шым хүрөшкөш, Арзылаң мөге атка четкен.

Чашкы үевис өске чаштар кандыг-даа ылгал чок. Хоор төрүттүнген хиревисте үргү Эрзин кожуунда чурттап чор кырган-ававысче барыксаар. Алдыгы класска өөренип турган тениске ойнап эгелээн бис. Эртенде, спорттун бо хевир каар ужурга таварышкан бичүге дизе өг-бүлө чөвүлел Кызылдың президентиниң кидер училищезинче дужаап турган дугайында шийтпир тургустун келген. Ачаа шыңгыы белет херек. Шериг кижиниң кел үеде оруун шилип алыры баштайгы базым ол болган. Кыс уруглар аразынга шийтпир шилилгени эрткеш, КПКУ-и сургуулдары апардывыс.

Сентябрь 1-даа келген, улусциниң эжиин ажыдып, бичи дугаар кадет вальзывысты танып-чыладывыс. Бо өөредилге чедимчелиг анаа школага дөмөй эвес, бисте билип, бодап турганывыс көңгүс өске. Шыңгыы хүн чуртунга, чаа башкыларга, кижизидикчи башкыларга, чаңгыс классчыларывыска баштайгы хүннерде чаңчыгып алыры дүжү берге болду. Боттарывыс чүт «4», «5» демдектерге өөренип моон-даа соңгаар эки билилгени чедип алыр сорулгалыг бис.

Училищеге өөренирге, кижизидикчи башкыларга, чаңгыс классчыларывыска баштайгы хүннерде чаңчыгып алыры дүжү берге болду. Боттарывыс чүт «4», «5» демдектерге өөренип моон-даа соңгаар эки билилгени чедип алыр сорулгалыг бис. Училищеге өөренирге, кижизидикчи башкыларга, чаңгыс классчыларывыска баштайгы хүннерде чаңчыгып алыры дүжү берге болду. Боттарывыс чүт «4», «5» демдектерге өөренип моон-даа соңгаар эки билилгени чедип алыр сорулгалыг бис. Училищеге өөренирге, кижизидикчи башкыларга, чаңгыс классчыларывыска баштайгы хүннерде чаңчыгып алыры дүжү берге болду. Боттарывыс чүт «4», «5» демдектерге өөренип моон-даа соңгаар эки билилгени чедип алыр сорулгалыг бис.

Маңаа өөрөнгөш, хей чүүлдерге өөренип ап, арга-дуржулгавыс сайзырап турар. Училищени дооскаш, Төрээн чуртувусу ажык-дузалыг болуп, камгалары бистиң кол сорулгавыс. Саглай, Саглаш МОНГУШТАР. Кызылдың президентиниң кадөттөр училищезиниң 8-класының өөреникчилери.

«Российжи суур» төлевилел

МӨҢГҮН-ТАЙГАНЫҢ МӨГЕН-БҮРЕНДЕ

«Российжи суур» деп федералдыг төлевилелдин Тыва Республикада хөй-ниити чөвүлелиниң эшкени-биле «Чаңгыс демниг» партияның Тывада сал-
Мөңгүн-Тайга кожуунуң элекчилер хуралы болгаш анын көдээ ажил-агый технику-

му» күрүнениң бюджет профессионал өөредилге албан чери 2019-2021 чылдарда кады ажилдажылга дугайында керээни аразында чарганнар.

Ол керээ өзугаар Тываның көдээ ажил-агый техникумунуң студентилери Мөңгүн-Тайга кожуунга өөредилге практикасын эрттирер. Керээни ук кожуунуң

«Мөген-Бүрөн» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгөзи боттандырып эгелей берген. Оон удуртукчузу Өшкү-Саар Ооржак биле Мөңгүн-Тайга кожуунуң Төлээлекчилер хуралының даргазы Сандро Салчак Тываның көдээ ажил-агый техникумунга март айның сөөлгү хүннеринде чөткөш, малдың кидин түлүк төрүүр үези апрель айда «Мөген-Бүрөн» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгениң малчын коданнарынга чаксы өөредилге практикасы эрттирер студентилер болгаш оларның башкылары-биле ужуражышкыны эрттиргеннер. Аяк шайны аартап, амданныг торттарны чооглап оргаш, студентилерниң практикасын канчаар организаастап эрттирериниң дугайында чугаалашканнар.

Студентилер теоретиктиг билиглери ажил-херек кырында улам быжыглап алырынга беленин, саргыга удур тарышкыны база эрткенин Тываның көдээ ажил-агый техникумунуң директору Анатолий Уйнукай дыңнаткан.

Студентилерниң практикасының үезинде оларның амыдырал-чурттап-газынга болгаш ажилдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынга «Мөген-Бүрөн» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгөзи беленин Өшкү-Саар Аракчаевна дыңнаткаш, студент оолдар, уругларның чамдызы «Аныяк өг-бүлере

— кыштаг» губернатор төлевилелиниң киржикчилериниң коданнарынга барып, аныяк малчыннарга дузалажырын чугаалаан.

Мөңгүн-Тайганың малчын коданнарынга практика эрттирер студентилерниң аразында Мугур-Аксы чурттуг Начын Хертек, Мөген-Бүрөнниң алдарлыг малчыны Александр Бүрбүевич Салчактың уруу Надежда олар база бар.

Бо хүннерде Тываның көдээ ажил-агый техникумунуң студентилери Мөңгүн-Тайганың малчын коданнарында өөредилге практикасын эрттирип эгелей бергеннер. Мал кидин түлүк төрүүр чаксы хүннерде оларның дузазы малчыннарга дыка ажыктыг.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруктары.

ну аргыштырып турар болгаш өөртүр машина чолаачылары чөпшээрел бижиктиг (лицензия) дүрүмнерлиг болур. Бо аны талазы-биле күрүнениң ук хайгааралының Тыва Республикада девискээр килдизиниң Альберт АҢЧЫ «Шынның» ишлеринге харыылаан.

Интервью

ЧӨПШЭЭРЕЛДИ АЛЫРЫ ЧУГУЛА

Альберт Михайлович, килдистиң орудулгазы-биле таныштыруңерем.

Күрүнениң автоорук хайгааралының республикада килдизи РФ-тиң хоойлуларынга болгаш нормативтиг актыларынга даянып апар турар. Ажилдың кол угламнарларының бирээзи, сөс кижилер пассажирлер олуртурунга база өөртүрүнге көрдүнгөн автомашина-биле четче дериттинген журлуг. Бо ажил-чорудулга хуушчуларга, автомашиналыг чоруга болгаш албан черлеринге таарымчалыг. Сагыыр дүрүмүңе болза, чөпшээрелди түр када апар болур. Чогуур документиери дүрүмгө дүгжүп турар болза, катап калданы эрткөш, чөпшээрелди апаргелиг. Чонну аргыштырар болж сөөртүр автомашиналарның (автобус) техниктиг байдалы эки журлуг, тахограф, ГЛОНАССка кыштанган турар, бо техниктиг нерини күүсетпес болза, торгаалга таар.

Чөпшээрелди катап алырының ааны чүдөл, Альберт Михайлович.

Чөпшээрел бээриниң талазы-терилгелер киргени-биле Федерациялыг езугаар 2019 чылдың мартта чонну аргыштырып турар албан черлери, хуу сайгарлыкчыларга чөпшээрелди шупту өткөрүр, эмчи дузазы чедирер апарга херек чок. Чөпшээрел дараазында документиери 99 дугаар федералдыг хоойун билдиришкен, автобусту апар турар кол харысалгалыг дужаалы, керээ дугайында эмчи шинчилгезин эртер, камгалыг болуру албан, машинаның итилерин кожар, лизинг-биле

Ол чөпшээрелди алыры-биле 7,500 рубль түңнүг күрүне үндүрүүн төлөп алыр. Бо-ла мындыг хевирлиг документи-лерни килдискке дужаар. Чогуур документи-лерни күрүнениң автотранспорт болгаш орук хайгааралының ТР-де девискээр килдизиниң ажилдакчылары хынаар, оон соонда Красноярскиге чорудар, аңаа парлап үндүрөр. 45 хонуктуң дургузунда чөпшээрелди алган турар. Сагындырып каайн, бо чылдың март 1-ден июль 1-ге чедир чөпшээрелди кылдырткан турар, оон башка торгаалга онаажыр апар. Бо хүннерде чөпшээрел алыры-биле документи-лер дужааган хуу сайгарлыкчылар, албан черлери-даа чок, чүгүл консултация, тайылбыр апар кээп турлар.

Орук-шимчээшкн дүрүмүңе хамаарыштыр алыр болза, автобусту кол харыылаар кижиле (ыяап-ла дээди эртемниг болур) аттестация эртер. Ону дужаарда, РФ-тиң Транспорт яамызының сайтызынче киргеш, билдиришкен бижир, оон харыызы кээрге, аттестацияны Кызылда тускай комиссияга эртер, транспорт талазы-биле чээрби айтырыгга бижимел-биле харыылаар. Бир эвес юрист, агроном мергезилдиг дээди эртемниг болза, ыяап-ла катап өөредилгени эртип алыр. Кызылдың транспорт техникумунга азы «Тываавтотранс» өөредилге черинге. Бир эвес дээди эртемниг эвес болза, база-ла торгаалга онаажыр.

— Үстүндө чугаалааныңар тахограф, ГЛОНАСС дугайында тайылбырлап бериңерем, Альберт Михайлович?

— Чон аргыштырып турар автобустарга, Газельдерге тахограф, ГЛОНАСС албан турар. Чолаачыларга эң кол херексел — тахограф болур. Ол дээрге чолаачының дыштаныр үезин, ажилдап турар шагын болгаш орук кыдында чолаачы кижиге дыштанырынга көрдүнгөн чоок-кавы черлерни шуптузун кири бижип, көргүзүп турар херексел-дир. Албан черлериниң чолаачылары сес шак ажилдаар, бир эвес хондур-дүндүр ажилдаар болза, аны чолаачылыг болур. Хыналда үезинде тахографтан көрүптерге эптиг. Бо чылдың

наларынга тахографты салыр. Бир эвес бо херекселди чолаачылар ажыглавас, азы оон ойталаар болза, база-ла торгаар апар. Тахографты тускай чөпшээрелдиг албан черлери салыр, бежен муң рубльди төлөп алыр, үш чыл болгаш-ла хынаар. А ГЛОНАСС дээрге спутник дамчыштыр хайгаарал системазы-дыр. Чурттакчы чонну болгаш школачыларны аргыштырып турар автобустар, «Газельдер» бо херекселди албан салдырткан турар. база тускай чөпшээрелдиг албан чери 10000-13000 рубльди төлөптерге, салып бээр. Спутник дамчыштыр автобустуң кайда халдып турарын көрүп олурар боор. ГЛОНАССка коштунуп албас болза, торгаалга онаажыр, ынчангаш дүрүмгө чагыртыр болза эки.

— Күрүнениң автоорук хайгааралы кандыг-кандыг хыналдаларны чорудуп турарың?

— Бистиң килдистиң специалистери КАИ ажилдакчылары-биле сырый харылаалыг орук шимчээшкнниң талазы-биле хыналдаларны Шивилеге, Кызыл

үргүлчү чорудуп турар. Кол угланышкыны, чолаачы кижиле орук дүрүмүн эки сагып чоруур кылдыр ажылды угландыраар. А бир эвес чурум үрөп, чөпшээрел чок машина башкарып чораан болза, шыңгы сайгарып, торгаар. Автобустарга болза, эртер оруунуң эгези биле төнчүзүңгө чедер маршрудунуң бижии, олуттар санын, чүүгүн шын чүдүргөн бе дээш хынаар. База-ла үстүндө чугаалааным, тахограф биле ГЛОНАСС-тың турары албан. А найысылалдың кудумчуларында чонну аай-дедир аргыштырып турар «Газельдер» чолаачылары чурумга чагыртпайн турар. Улуг-бичии чонну хос олуттар чок турда-ла, апарлар. «Газель» ээлери база-ла чөпшээрелди албан кылдыртыр, бир эвес чөпшээрел албас болза, улус аргыштырар эргези чок боор. Аргалыг болза, улуг автобус-биле чонну аргыштырары таарымчалыг болур. Хыналда үезинде чамдык чолаачыларның машина-балгадының техниктиг байдалы дүрүмгө дүшпес, пассажирниң камгалал куру безин чок болур таварылгалар бар. Чон аргыштырып турар чолаачылар кончук кичээнгейлиг чоруур болза эки.

— Чонга кандыг арга-сүмө кадар силер?

— Баштай-ла чолаачыларга, чон аргыштырып турар улус бот харысалгалыг болуп, чөпшээрелди кылдыртып алырын сүмелээр-дир мен. Кажан машина башкаарда, чолаачы пассажирлеринге камгалал курун шарып алырын бир-ле дугаарында сагындыраар. Аар чүүк сөөртүп турар чолаачылар килин, тонназын эртер чүдүрбес ужурлуг. Корум-чурумну сагып чоруур болза, орук озал-ондаа болбас. Хүнден хүнче соталыг телефон, интернет четкизи улам-на хөгжүп турар, ынчангаш чолаачыларга тахографты салдыртып, ГЛОНАСС-ка коштунуп алырын сүмелеп тур мен.

— Айтырылгарга харыылап бергениңер дээш четтирдим, Альберт Михайлович.

Ася ТҮЛҮШ
чугаалашкан.

Бода малды электроннуг учетка кирип, дугаарлаары

Чөөн-Хемчик кожууннун девискээринге чылгы, бода малды электроннуг учетка кирип, чаңгыс айлаар сорулга-биле ажилдарны, «Партнёр» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилел-биле дугуржулга езугаар 2018 чылда чорудуп эгелээн. Ынчангаш мал дугаарлаар 1100 тускай бирканы, 100 чипти чагыткан. Сумулар аайы-биле Бажың-Алаакка – 19, Хөндөргейге – 44, Төвө-Хаяга – 15, Хорум-Дага – 4, Чыраа-Бажынга – 11, Чыргакыга – 13, Элдиг-Хемге – 47, Шемиге – 37, Баян-Талага – 45, Хайыраканга – 27 болгаш Чадаана хоорайга 192 бирканы мал-дарга салган.

Кожуун девискээринге ниитизи-биле 1100 биркадан 454-тү ажылгаан, чагыткан электроннуг 200 чиптен Бажың-Алаакка – 1, Баян-Талага – 2, Чадаана хоорайга 1, ниитизи-биле 4 чипти чылгы малга салган.

Эрткен 2018 чылда Чөөн-Хемчик кожуунда ТР-ниң Мал эмнээшкининиң төвүндө салбыр ажылдакчылары хуучон ортузунга малды электроннуг арга-биле дугаарлаар, ону тускай даңзыга кирип, эгелээн ажилдарга хамаарыштыр суртаал ажилдарын чорудуп турган. Хуузуңда малдыг чоннун чип болгаш биркалар садып алырының талазы-биле кичээлге, тоомча чогу-биле мал оорунга удур хемчеглерниң бирээзи болур малды даңзылап, чизелээр ажылга чамдык улус белең эвес болган.

2019 чылда араттарның, хуучоннун малын электроннуг хевирге болгаш

парлап каан хевирге камгалаар, отчет, даңзы тургузар, чаңгыс аайлаар сорулга-биле «REGAGRO» деп национал тускай телевилелди боттандырып эгелээн. Оон кол сорулгазы РФ-те көдээ ажил-агыйның дириг амытаннарының, куштарның болгаш азырал арыларның даңзын тургузары, малдың варыг, кадык байдалын тодарадыры, чурт иштинге оларны аай-дедир көжүрөри, ээзиниң садыпкан азы садып алган үезинде өскерлип турарын илередири, бирги чергеде кижилерниң кадыкшыл байдалына халдавырлыг аарыглар үезинде хора чедирбезин чедип алыры, айыыл-халап, аарыг тарап турар үеде дүргөн тодарадыр, хыналданы кылыры, мал ээлери болгаш мал эмчилериниң демниг хөдөлүшкүннерин дарый боттандырыр. Ветеринария болгаш мал ажил-агыйның адырында күрүнениң норма-чижектеги актыларының күүсөлдөзүн хандыраары болур.

«REGAGRO» тускай системаны ажылап турар улус – малдың ээлери, албан организациялар, ветеринарлыг клиникалар, эмчилери, төп болгаш регион эргелелдери, мал-маган аайлап, согар цехтер, уксаалыг малдар азыраар, дириг амытаннар тудар черлер хөй-ниитиниң чөмөнчилге черлери болгаш олар-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар тус черниң чагыргалары болур.

Бо системаның онзагай талазы болза, хоойлу-дурум езугаар кылдынган медээлерни күрүнө деткимчөзи-биле камгалаар, регион болгаш районнар аразының чаңгыс аай баазанын тургузар,

документилерни автоматчыдып, чаңгыс-аай хевирге кирир болгаш отчетту электроннуг дүргөн хевирге кылыр. Ол ышкаш мал ажил-агыйның адырынга биологтук айыыл чок чорукту тургузар, малдың болгаш куштун продукциязына шыңгы хыналданы кылыры болгаш мобильдиг херекселдер дузазы-биле дугаарлаашкынны ажыглаары болур.

Системаның кол хүлээлгелери, кан-дыг-даа малдың ээзинге тускай дугаар (ID код) берип, шыңзылганы дүргөн пар-лаптары, нити байдалының дугайында бүрүткөлдү кылбышаан, туружунун талазы-биле байдалдарны картага айтып кылыры, (ID код) дугаарлыг малдың электроннуг паспортун, ветеринарлыг картазын, ээзинден эгелээш, өске кижилерге азырал-хайгааралга дамчы-дылганын хынаар, малдың чаа ээзинге, мал согар чер болгаш эът комбинадынга чедир чорудулганын, санитар-ветери-нарлыг хемчеглерни, малга тарылга-ларны кылганына хамаарыштыр тускай штрих-кодтарны малга тывыскан тускай дугаарлары езугаар кылганын интернет четкизи дамчыштыр хынаары дээш онза хүлээлгелер-биле ук система хандыр-тынган.

«REGAGRO» системазы азырал малдарга бүрүткөлдү болгаш санитар-ветеринарлыг хемчеглерни тодаргай үе-шакты барымдаалап автоматчыткан хыналда-биле чорудары, ук система езугаар бүрүткөткөн малдың каяа чораа-нын истээр, лабораторлук шинчилелдер езугаар аарыг тодараан таварылгада

азы ындыг хемчеглерни чорут-тус черниң картазынга (малдың чазаг, чайлаг, күзөг чургуу) кызы будук-биле демдеглеттине бээр.

Мал ажил-агыйына, азырал-нарга дугаарлаашкынны, тускай-ни кылыры дээрге бистиң хүн амыдыралывыста чедир шийитпир мейн турар айтырывыс-тыр. Малдың статистиктиг сан-чурт-гүзүглөр-биле херек кырында бо-дың даңзы езугаар карышка-таарыштыралына, мал оорлаш-болдурбазына, көдээ ажил-аг-продукциязын бүдүрери болгаш сайгарарының айтырыглары, өскээр көжүрүп, сүрүп апаары, кээрге малдарның халдавырлыг-ларын болдурбазы дээш оон-да-чугула айтырыгларны шийит-болурунун аргазы-дыр.

Мал эмчилериниң болгаш ха-ларның айыыл чок чоруун ха-дээш, ылаңгыа чылгы малды та-неп, дугаарлап, им-демдек сал-г-рылда азы дагалап турар үезин-чер чагыргалары кири сүрүтпир хемчээлдиг тускай кажаларны-албан. Чылгы малдың хөй кезин-хостуг, бөлүк-бөлүү-биле оытпа-рундан оларны тудуп алыры, та-кылыры, им-демдек базары, элект-чиптер салыры берге болуру чур-Бүрүткөл чорудар национал «REG-системаны бистиң кожууннун д-кээринге бүрүнү-биле боттанд-дээр болза, тускай кажаларны-чагыргаларының киржилгези-би-тус черлерге кылыры хүннүн-айтыры апарган.

Вячеслав МОН
"Чаа орук" сол-
кол редис

Бодалымны өскертпес мен

2019 чылдың март 12-ниң №26 (19216) «Шын» солунунда "Чаңгыс Тока буруулуг бе?" деп Балдан Шагжааның бижээн материалында мээң адымга хамаарыштыр бижээн чүүлүңгө харыыны бээр апаар мен. Автор бодунун мате-риалында Н. Кунчуннун, мээң база Даш-оол Кара-Салдың политиктиг ханныг репрессияларга хамаа-рыштыр бижээн чүүлдеринге таа-рышпааны бижээн болду.

Тааржыр, таарышпазы оон херээ-дир. 2018 чылдың март 22-ниң «Шын» солунунга «Адыг-Түлүш Хемчик-оол» деп материалды бижээн мен. ТАР үезинде Президиумнун дар-газы бедик албан-дужаалга ажил-дап чораан, чаа тургустунган Тыва күрүнениң хөгжүлдө-сайзыралына үлүг-хуузуң харам чокка берген, бу-рунгаар көрүштүг, чырык угааныг, кызымаккай, эрес-шудургу күрүнө ажилдакчызы, Тываның төлөптиг оглу Адыг-Түлүш Хемчик-оолдун 2018 чылда 125 харлаан юбиле-йинге турскаадып бижээн мен. ТАР үезинде көскү күрүнө ажилдакчы-лары Адыг-Түлүш Хемчик-оол база Оюн Танчай оларның 2018 чылда 125 хар юбилейлерин оларның төрөл бөлүктери, салгалдары, төрөөн тыва чону делгереңгейи-биле бедик дөңнөлгө эрттиргенин кижиканчап аңаа өөрүвөс, чоргаарланмас боор! Ук материалында чүнү-даа чогаат-паан мен. Төөгүнү кым-даа чогаадып шыдавас.

1988 чылдан эгелеп республи-ка солуннарына Тываның күрүнө архивиниң хоочун ажилдакчызы, тыва чоннун хүндүткөлин кызы-маккай ажылы-биле, ак сеткилди-биле чаалап алган көскү күрүнө ажилдакчызы Николай Кунчуннун, журналистер Эдуард Донгактың, Михаил Дуюнгарның, политиктиг репрессияларга таварышканнарның дириг херечилериниң, оларның ажы-төлүнүн сактышкыннарын болгаш өске-даа хөй-хөй кижилерниң бижээн алдын өртөктиг материалдарын тус-

кай папкада камны-биле шыгжап, кадагалап чоруур мен.

База ол ышкаш ТАР үезинде, 1938 чылда болуп турган ол коргунчуг судтун бижээчизи, дириг херечизи, сөөлүндө Тываның айыыл чок чорук комитетинге (КГБ) ажилдап чораан хоочун Артём Сюрюнтевич Борбак-оолдун 1991 чылда үнгөн «Элезинде боолаашкыннар» деп ному меңээ материал бижириңге үлүг дузалыг болган. Ол бүгү төөгүнүн материал-дарын катап-катап номчуп, хандыр өөренип, билип алгаш, бижээним ол. База ол ышкаш мен бодум поли-тиктиг репрессияга таварышкан бөдүүн араттын хеймер уруу мен. Мээң ачамны, орустап безин билбес кижини, буруу чок черге «япон ши-вишкин» дээш Казахстаның Джез-казган, ийи даайымны Колымаже, Норильскиже 25-25 чылдарда хоруг-далче чорудупкан. Чүгө Сталинниң өлгөн соонда, 1955-1956 чылдарда хосталып келгенер. Олар база ди-риг херечилер-дир. 1991-1993 чыл-дарда республиканың «Мемориал» ниитилелиниң организастан эртти-рип турганы кончуг хөй улус чыыл-ган хуралдарына киржип, хөйүн билип алган мен. Ынчангаш чүү-даа чогааттым-аан. 1991 чылда Токаның турскаалының чанынга политиктиг репрессияга таварышканнарның дириг херечилери, оларның ажы-төлү «Тока дорт буруулуг, оон турскаалын дүжүрер!» деп кыйгырыгның адаа-биле аш чарлаан болгай. Турскаалды үлүг манзалар-биле кажалап каан турганын хөй чон көргөн. Бо бүгүнү солуннарда чырыткан чүвө. Кога-раан чоннун Токага килени ол хире турган. 1992 чылда «Шын» солунга журналист Михаил Дуюнгарның Токаның турскаалынага хамаарыш-тыр «Култураңың турскаалы эвес-тир» деп бижээн материалын чон дыка-ла сонургап номчаан. Мен оон бодады-биле база каттыжар мен. Дыка бодамчалыг шын бижээн чорду. А Артём Борбак-оолдун «Эле-зинде боолаашкыннар» деп номунда кол айтырыг Тываның төөгүзүндө болган ханныг репрессияларны

удуртуп-башкарып турган кижиканча Тока дээрзин дорт дидими-биле барым-даага үндөзилеттинип бижээн ном чорду. Мен база аңаа долузу-биле каттыжар мен. Токаның айтыш-кыннарын, даалгаларын 1938, 1951 чылдарда ТАР-ның болгаш Советтик Тываның үезинде ИХЯ-ның болгаш кожууннарның НКВД ажилдакчы-лары дорт күүседип, боттары база киржип турганда, олар база буруулуг болбайн канчаар. Ынчангаш С. То-ка-Тывыкы буруулуг, кол удуртукчу болганда. Бодалым ындыг, ону өскертпес мен.

Хүндүлүг хоочун, Балдан Шаг-жан! Ол үелерде (1938, 1951) болуп турган ханныг репрессияга буруу чок черге хоругдаттырганнарның, адып-бооладып өлүрткеннерниң үүлөзүн бодуңарның кежиңерге чүктээн болзуңарза, С. Токага болгаш оон айтышкыннарын күүседип турган-нарга бодап-сагыжыңар көңүс өске болур. Когааннарның орнунга бодуңарны бодаптыңарам, кандыг болур турган-дыр. Эрткен төөгүвүстү утпас ужурулуг бис. Политиктиг ре-прессия дугайында аныяк салгал билип алыр ужурулуг. Ындыг караңгы үе ам катап-таттымас болзун дээш бижип турар чүвө-дир. Амгы үеде ол 1938 чылда буруу чок черге адып-боолаттырган көскү 7 күрүнө ажилдакчыларынга республиканың «Мемориал» ниитилелиниң бол-гаш музейиниң удуртулганы-биле оларның дөргүл-төрөлдери, сал-галдары, тыва чону херек турска-алдарын кылыр деп турарыңа каттыжып, деткип тур мен. Оларның дугайында номнар-даа бижиттинген, ам-даа бижири. Кижиканча шаажылаар, күчүлөп-дорамчылап тергидеп турган, бачыттыг хан-чөгө бораш-кан репрессия үези эвес-тир! Чаа үе-чада, демократтыг, чурагайлыг технологиялыг XXI чүс чыл-дыр. С. Токаның буруузунун дугайында ай-тырыг моон-даа сонгаар туруп келир, ол ам-даа уланчылыг, ол дугайында кино-даа үнүп келир магатчок. Амгы болгаш келир үениң чырык угаан-бо-далдыг салгалдары боттарының-на төрөөн Тывазының төөгүзүн, эрт-кен оруун өөренип, сайгарып, шын түңнелди үндүреринге бүзүрээр мен.

Серенмаа ШОЙДУН,
Кызыл хоорай.

Болчаг шагы

Чоннун хөй-аъдын бедик тудуп, сүлдө-өрү көдүрүп, бараан болуп чоруур са-чаянның, чогаадыкчы ажил-иштиң кижиканча болгаш «Болчаг шагын» эрттирери Кызыл кырганнар болгаш кадыкының байдалы-кызыгаарлаттынган хамаатыларның да-бажынында чаңчылчаан. Хоочуннар эвиле-даргазы Шаңгыр Ондар, библиотекар Ля-ла Донгак солун ужуражылгаларны эртти-турар.

Чогаалчыларның бижээн шүлүктөрине-галарны чогааткаш, чараш ырыларже хууч-чоруур композиторлар Борис Чамбытты, Ми-Хомушкуну чаалап алгаш, ужурашкан. Чөчө-Саая бодунун чогаатканы «Хөгжүмчү» деп иш-биле ужуражылганы эгелээн.

Чогаалчы Өөлөт Чиңмиттиң сөзүңге би-«Чүшкүрбейн баарың ол бе?» деп чон орту-шагда тарай берген, ам-даа диңмиттиг болуп-ырыны Кертик Ондар, Алдын-оол Куулар ула-кылдыр ырлап күүсеткен. «Бай-ла-Тайган», ырыны ол чер чурттуг чурттакчыларывыс-а ажилдакчыларывыс түрлүг кылдыр күүсетти-«Ынакшылдың ырын» Михаил Хомушкуну күүсе-залда көрүкчүлөр кады ырлашты. Данов Се-«Хемчим бажы Бай-ла-Талым» деп ыры көрүкчүлөр тура халааш, самнап турар кыл-бедик көдүрлүүшкүннүг күүсетти.

«Туристтер бис», «Шурумаа» дээш өскө-сагыш-сеткилди доюлдуруп кээр чараш ырлар композитор Борис Чамбыт бараалгатты. Хоочун-келген аалчылары-биле чурукка тырттырып, чы-биле байырлашты. Оон аңгыда хоочуннарывыс-ийи шүлүк номунун автору, тыва култураның чуну, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кел-Райса Сат өөрткен.

«Чечек – черде, чечен – менде» деп төлөвиле-киржикчилери – Капый Чымба, Ооржак Бады, Чөчө-маа Саая олар Райса Саттың «Уран чүүлүгү са-чол» деп номундан шүлүктөрүн шилип алгаш, а-ныг номчуп күүсеткенер. Хүндүлүг аалчы сонурга-солун чугааны кылып, чогаалдарын сонурга-номчаан. Алдарлыг тыва чогаалчылар, шүлүкчү-«Александр Даржайың, Монгуш Кенин-Лопсан», Юрий Кюнзегештиң, Зоя Намзырайың, Ак-Уержааның сагыш сеткилди доюлдуруп кыл-шүлүктөрүн Тамара Сарыглар, Шолбан Ондар, на-зылыг хоочуннар – Лидия Монгуш, Дурумаа Мо-гуш, Сайын Ондар, Тана Сонам номчуп күүсет-дыка-ла аяныг болган ийин. Шоодуглуг бол-оюн-баштак чогаалдар бижири чогаалчы Василь-Монгуштуң шүлүктөрүн Дарташ Монгуш күүсе-бүдүн зал чир-шон дүжүп, каттыжып шаг бол-Өске-даа сурагыг чогаалчыларның одурт-ол кеез кырганнар таалап дыңнаан.

Людмила ДОНГАК

ЭГИН-КОЖА БЕЖЕН ЧЫЛДЫҢ ИЛБИ-ШИДИЗИ

Аныяк амыдырал-чуртталгазынга бе-
чылдын нүүрүн көөрү кайгамчыктыг
болбайн аан. Алдын кудалар
таварышпас-даа болза, тыва
аразында ийи боду бежен чыл
эптиг-найыралдыг, эгин-кожа
келген үлөгөрлүг өг-бүлөлөрүн
болбас. 2018 чылдың август
болуп эрткен бир ындыг куданың
номчукчуларга таныштырып

алдын куданың ээлери эки-бакты
үлөжип, улуг уязын быжыг тудуп,
арынын төлөптиг өстүрүп, кижизидип
ар. Амыдыралдың улуг шуурганы
дескээр силгириге-даа, ийи тудуш
ийи бодундан салдынмаанар.
арыл ол? Хүндүлүг хоочуннарны
хөй кижилер таныыр боор. Өг-
улуг ээзи Василий Дүдүкпенович
– партия, совет ажылының хоо-
томааныг, бөдүүн, чон-биле езулуг
билер киж. Ооң өөнүң ишти
тина Бегзиевна Монгуш – 47
жашыг хоочун башкы, чоннун
ачылдарының сурагыг неп-
чи.

буянын өг-бүлө боттарының үш
ангыда, 6 өскүс ажы-төлдү
тургузуп, амыдыралдың
оруунче үдеп кааннар. Олар
тина Бегзиевнаның кады төрзүн
ының өскүс арткан уруглары-
рткен вектиң 70, 80 чылдарында
өскүстөрже шоолуг кичээнгей
турган. Оон аңгыда, тывалар
рткан үрөннөрни черле ботта-
руп каар чаагай чаңчылдыг
ын билер-ле болгай бис.
өңинден өзер, өскүзүндө
деп тыва чоннун үлөгөр до-
р. Ам оларның дунмалары
үлүг-баштыг, өрөмелиг
төлөптиг ажилдап-чурттап,
ының ажы-төлүн өстүрүп, ки-
п чоруурлар. Алдын кудазын
лзун хоочуннар бөгүндө 24
рның, 3 ачыларның өгбе кыр-
зы, өгбе кырган-авазы...

эрткен күзүн Дүдүкпенович биле
аның алдын кудазынче чалаткан
аа-даа, чөптүг чылдагаан ужун
ыдаваан киж. мен. Ынчалдыр-ла
эрезинде оон карак-биле көргөн
ж кылыр дзун күзелим бүтпзүн.
а-даа оларның алдын кудазының
да албан бижир деп бодап алган
адыралдың чамдыкта чай-хос
н баар чайгаар агымы-биле үе
ндыр эрте берген. Ам-на чайланы
Валентина Бегзиевнаның боду-
аалажып тургаш, бо чүүлү бижип
м бо. А ол онзагай болушкуннун
да албан-биле бижиксзун чыл-
м билдингир: улусчу ужуларның
изин, чаагай чаңчылдарның сур-
ы Валентина Бегзиевна-даа бо-
лдын кудазын ужу-чаңчылдарны
а сагып эрттирер, улус чон-даа,
аныяктар өлчөйлиг өгбелериниң
ижзун ажыглап өөренир, чаагай
г билеглерни шиңгээдип алыр,
ургаары чугаажок болбайн аан.
н куданың сценарийин Валентина
а боду тургускан. Ооң эгезинден
үзүңгө чедир тыва чоннун чиңгине
лары, чараш езулалдары кызыл
иле шыйдынып, ылапты, тодазы-
реттинип эрткен.

ның алдын кудазын демдегелеп
кафениң ханаларын тыва угул-
ле каастаан, байырлалдың кол
н олурар черин тускайлааш, ал-
ж шывыгы чаткан. Ынаар кирип
а сеткил-хөөн сергеп келир, аян-
ажы, байырланчы кедергей. Ол
гезиниң ээзи Руслана Доржуевна.
Дургу дириг хөгжүм сагыш-сет-
и-не дүвүңгө чедип барып, улуг
аарышкан эрткен үениң оожум,
криптиг аялгаларын хөрөк-чүрөк
эр кылдыр ойнап күсөдип турган.
н амыдырал-чуртталгазын хана-
га слайдылар-биле кино-чурукта
дып көргүскөн.

бир сонуурганчыг онзагай чүүл
куданың ээлериң бичи дел-
ында ийи аныяк кижиниң 54 чыл

чагаалажып турганының херечилери бол-
ган чагаалар делгеттинген. Мынча чылдар
иштинде бичи-ле оңа берген "Авиа" деп
бижитиг чагаа хаптарында чагаалар шериг
кеззунден Кызылдың пединститудунче, а
оон аныяк кыстың шеригде ынаанче ужук-
кан хары чагаалары...

Делгелгеде бойдустан үттеп кааны
"үтүг-хая" деп онза ховар даш улусту кай-
гаткан, магадаткан. Ужурун билер улус ол
даштын оңгарларында дзеп ап, ооң улуг
үдүндө акша-көпзун өттүргөш, аңгы шыг-
жап ап тургулаан. "Бо имниг дашты чүгө
бис ажыглаар эвес, улус база билип алзын,
ажыглазын" – деп, Валентина Бегзиевна
келген чонга тайылбырлаан. Бойдустан
мун-мун чылдар дургузунда үттеп кааны,
тускай имниг даштар киж болганынга
таварышпас. Улуг, биче-даа хемчээлдиг
ындыг имниг дашты тып алыры улуг олча,
аас-кежик. Ол онзагай даштар өг-бүлениң
ховар хумагалыг эдилели болуп, салгалдан
салгалче дамчып чоруур.

Алдын куданың эгелззун кончуг со-
нуурганчыг, уткалыг болган. Хөгжүм онза
медззун бериптерге, хоочуннар каастап
каан орук-биле чоруп органнар. А оларның
соондан, өгбелериниң изин басып, ийи-
ийи эжештер – чаа кудазы болган оол,
кыс аныяктар кылаштажыпканнар. Оон
шупту беш эжеш (паралар) вальс ойнап
бөөлөнгөннөр.

Ооң сөөлүндө алдын куданың ээлери
Василий Дүдүкпенович биле Валентина
Бегзиевна аныяктарга кады чурттаанының
50 чылының эстафетазын дамчытканнар.
чүрөк иштинде 2018-2068 деп каан алдын
саннарлыг илчирбелерни оларның моюн-
нарынга кедиргеннер. Көрүңер даан: 2018
чылда өгленген аныяктар 2068 чылда
алдын кудазын эрттирерлер ышажыл! А
Василий, Валентина Монгуштарның кудазы
таптыг-ла 50 чыл бурунгаар, 1968 чылдың
август 10-да болган.

Алдын куданың ээлери өг-бүлө туткан
аныяктарга кежик хаптарын тудусканнар.
Ында бай-шырак, тодуг-догаа чурт-
тап чорзун дззш тарааны, акша-көпөөк
үзүлбезин дззш, демги үтүг-хая даштан
өттүрүп каан 50 акшаларны суккан. 50 деп
сан мында илби-шидилг: 50 чыл болгаш
аныяктарның алдын кудазы болур. Ын-
чангаш тыва ужурун сагып, аныяктарга
буянын, назынын дамчыдары-биле Васи-
лий Дүдүкпенович ооргазын дөгөл бззрге,
оолдар аңаа өгөнгөш, өгбениң кежиин алыр
ёзулал кылып, мурнундан кускаптанып
алганнар. А кыстар Валентина Бегзиев-
нага өгенип, кускаптанганнар. Бо база
бир солун уткалыг ужу чүве-дир. Сактып
кззлнч: садыг-базаарда сайгарлыкчылар
бир дугаар кирип келген акшазын шупту
барааннарынга дегзип сомнаар ышка-
жыгай. А тыва кижиниң өгбезинге өгенип
алыр деп езузунда ужу-ла бар болдур
ийин. Ол чаа өгленген аныяктар Валентина
Бегзиевнаның чоок улузунуң ажы-төлү.

Алдын куданы аядары биле Мира
Кара-ооловна (Ооржакка) Монгушка сестү
берген. Хүндүлүг хоочуннар хөй чылдарда
чон мурнунга хүндүткелдиг ажилдап каан
дззрзи оон чугаазында дорж-аа биле
дине бззр.

Дүдүкпеновичге Хүндүлел бижикти тут-
суп, суй белзун сунган. Барыын-Хемчик
кожууннуң чагырга даргазы турган Альберт
Октек-оолович Сарыглар байыр чедиргеш,
болар ийилз Барыын-Хемчик кожуннуң
"Хүндүлүг хамаатылары" аттың эдилек-
чилери, кожуннуң сайзыралынга кириген
үлүг-хуузу аажок улуг дззрзин демдегелеп,
суй белзун тудускан.

Өөредилге адырындан Национал
школалар хөгжүдөр институттун дирек-
тору Т.А. Эренчинова байыр чедирген.
Үндезин тыва культура төвүнүн директору
Игорь Көшкендей, өөнүн ишти Айдысмаа
Көшкендей суй белзун сунмушаан, кай-
гамчык чараш ыр-шоорун чалаткан чонга
бараалгадып бергеннер. Валентина Бег-
зиевна Үндезин тыва культура төвүндө "Ак
баштыгларның алдын үүжези" хөй-ниити
эвилелдин даргазы дззрзин сагындырайн.
Аңаа үндезилеп, ам мөңгүн волонтер-
лар база болуп турарлар. Тыва культура
төвүндө оларның куратору Шурумаа Ба-
дыраа байыр чедирип киришкен.

Кызыл-Мажалыкты төлззлзун деле-
гация Валентина Кенденовна Монгушка
баштаткан келгеш, солун сактышкыннар-
ны кылган.

Чаңгыс классчылары, өөреникчилери,
хөй санныг төрөлдери... Хоочуннарның
өөрүшкүзүн үлөжип келген чон аразында
кандыг онза кижилерни чок дззрил. Азырап
каан өскүс дунмазы Байлак Иргит угба-чес-
тезинге 101 кызыл роза чечектерни мөгейип
тудускан. Хөөкүй карааның чажын тудуп
шыдаваан.

Валентина Бегзиевнаның тургузуп
алган сценарийин езугаар алдын куданың
мөөрейлиг оюн-тоглаазы шупту тыва
чаңчылдарга тураскаатканы-биле бир янзы
солун болган.

Чижзз, бир өгге кире бззриңерге,
эри чирик аякка шай кудуп берген ди-
жик. Шайны канчаар ижер силер? Чүге
ынчаар ижерил? Оон ыңай, бажыңга
келген аалчыга аяк шай сунарыңга, айтыр
салаазын аяк иштинче сун алган-дыр. Ол
кижиге кандыг өөредигни бззр ужуруг сен?
Хөнекте шайны куткаш, эжикче көрүндүр
салбас. Чүге? Ие-даа, ада-даа киж хы-
мыш чылгавас. Чүге? Отче суг кутпас, от
кызаңнатпас. Чүге?

Че, оон-даа ыңай тывызык айтырылар
эзти эзериниң мурнунда илбекти изиг
мүңгө суккаш, чыткан деспиже ыдамнап
каар. Чүге? Чаа кылаштап чоруур чаш уруг
бир өгнүн эргининден дашкаар баартактан-
дыр кззп ушкан-дыр. Канчаар сен? Бир өгге
аалчы бооп баарыңга сени хүндүлззш,
төш салган-дыр. Көрүп ораарыңга, "кы-
зыл дустаан" кижиге салыры дег, салып
каан болган-дыр. Ынчан канчаар сен?
Кож а өгдөн чоокта чаа божаан херззжен
кижи сззң өөңче кылаштап орган-дыр. Ол
кижини канчаар уткуур ужурулугул? Орун
кырынга азы бедик черге олуруп алгаш, бу-
дун "челдирбес" дззр. Чүге? Шззр малдың
эң амданныг, чиштиг сөөгү хендирбени
канчаар алгаарыл? Отче хыл, баш дүгү
урбас. Чүге? От эззи чүү дззрил?

Шак мындыг солун, өөредиглиг, ажыктыг
айтырыларның тилекчилери шаңнаткан,
мактаткан болбааже. Ылаңгыя алдын ку-
дага келген аныяк кижилер ол онза тывы-
зыксыг чараш чаңчылдардан дыка-ла хөй
ажыктыг чүүлдерни билип алганнар. Силер
база бо айтырыларга харылаарын шенеп
көрүңер даан, эргим номчукчулар, билер-
дир силер бе?

Бежен чыл кады чурттаан Василий
Дүдүкпенович биле Валентина Бегзиевна
Монгуштарның алдын кудазы езулуг-
ла ужу-уткалыг, солун, чараш, аянын,
ажыктыг болган. Ол хүннүн бүгү болууш-
куннарын дес-дараалай бижир болза,
дыка көвей. Шупту езу-чаңчылдар-биле
холбашкан. Алдын кудазының соонда
олар куда аян-чоруун эргим төрзун эне-
релдиг чер-чуртун эргининге тураскаат-
кан. Валентина Бегзиевнаның авазының
чурту Биче-Аянгатының Шарлангы-Хем
бажынче, ачазының чурту Бай-Тайганың
Кара-Хөлче чорааннар. Ал чорааны ыдык-
тыг Байкалдың (Бай-Хөлдүн) дажын Кара-
Хөлче чаларадып октаан. Оон Кара-Хөлдүн
сай-дажын эззинден чөпшззрел-биле
дилеп алганнар.

Каяа-даа ужу-чаңчылдарны сагып
чоруур, биче сеткилдиг, буянын, киж-
зиг, мззң онза хүндүткээрим, өлчөй-
кежиктиг чаңгыс чер-чурттугларым Васи-
лий Дүдүкпенович, Валентина Бегзиевна
Монгуштарга амыр-кадыктын йөрззлин
салбышаан, бриллиант кудазынга чедир,
харын-даа короналыг кудага чедир кады
чурттаарын күзззр-дир мен.

Надежда ЭРГЕП,
хоочун журналист.

Амыр-дыжын билбейн...

Аныяк үезинде киж ажил-
агыг дззш амыр-дыжын-даа
билбейн, кадыын-даа камна-
вайн ажилдап, чурттап эртип
каар. Дооскан эртемин, чедип
алган билег-мергежилем мал
эмчизи киж мен. Ол база хо-
вар мергежилдерниң бирзззи.

Мал-маганның болгаш ки-
жилерниң кадынга салдар
чедирер халдавырлыг аарыг-
лар-ла хөй. Чижзз, малдың хал-
давырлыг болгаш чараалаар
аарыглары, сарыг думаа, калчаа
аары, бруцеллез дззш оон-даа
өске. Бо аарыгларга удур мал
эмчилери малдың ханын алыр,
ону хынап, янзы-бүрү камгалап
тарылганы салыр.

Мал аарып турарын ыттаар
эвес, ону тодарадыры берге
ажыл. Чүгө мергежилинге ынак,
аңаа бердинген эмчилер шы-
даар. Эрес, кежзз, шудургу мал
эмчилери хоочун коллегала-
рымны бо-ла сактып кззр мен.
Бодум 1979 чылдан 2012 чылга
чедир 33 чылдың дургузунда
Чөөн-Хемчик кожуннуң совхоз-
тарынга кол мал эмчизи болуп
ажылдап келдим. 2005-2012
чылдарда Россия — Моол күрүнө
кызыгаарында «Хандагайты»
эрттирилге пунктузунга ветер-
инар килдизиниң даргазынга,
ооң соонда ораакчызы албан-
дужаалдарга чедир ажылдааш,
хүндүлүг дыштанылгае үнген
мен.

Даштык күрүнелерден Кы-
даттан, Моолдан Россияның
девискээринче эртип турар мал
продуктуларының, эът кылыг-
ларын хынаары улуг харысалга
чүве. База ол ышакш Америка,
Германия, Япониядан болгаш
өске-даа чурттардан кззп турар
дагаа, хаван, балык эди дззш
чүнү хынавас дззрил?!

Ажыл-агыым дззш сагыш
аарып, улуг күштү берип чо-
рааным, кадыкшылымга база
улуг салдарны чедирген деп
бодап чоруур мен. 2010 чылдан
эгелеп ханым базышкыны
көдүрлүр аларган. Аай-дедир чо-
руп, боттаңнап ажилдаары база
нарын, назы хары улгаткан киж-
ге кадыкшылы база хөрөк, эмчи
справказы азы кадыкшыла кошкап
турар дугайында чугула доку-
ментини даргамга көргүскөш,
ажылымдан хостадып алдым.

2012 чылдан эгелеп эмчи
хайгааралынга туруп, Чадаана
хоорайның төп эмнелгезиниң
үш дугаар участогунче кири б-
жидип, бо хүннерге чедир ында
эмнедип турар мен.

Буянын эмчи Чойгаана Олер-
овна Нассык-оол ажылынга бер-
динген, дооскан мергежилинге
ынак, чоннун кады дззш ак
сеткилдиг кижилерниң бирзззи.
Кандыг-даа үеде чеде бззрге,
аарыг кижилерге эвилең-ээлдек,
шын эмнээшкенин кылып, арга-
сүмени берип чоруур. Хүндүскү
чыдып эмнедир салбырның эмчи
сестразы Билзек Тадыловна
Тюлюш үжен ажыг чыл стаж-
тыг, ажылынга ынак, хөй-хөй
аарыг улусту эмнеп турар, кады
ажылдап чоруур коллективинге
хүндүткелдиг херззжен киж
болду.

Үстүндө ады кирген эмчиле-
ривиске Чойгаана Олеговнага,
Билзек Тадыловнага каң дег
кадыкшылды, өг-бүлезинге аас-
кежикти, ажил-ижинге чедиш-
киннерни күзедим.

Дарый-оол КУУЛАР,
ТР-ниң көдзз ажил-
агыының алдарлыг ажил-
дакчызы, Чадаана хоорайның
хүндүлүг хамаатызы.

ЧОНУ КАЙГААН «ЧЫРЫК КҮЗЕЛ»

Үндөзін тыва культура төвүгө Кызыл хоорайның хоочуннарының аразында «Чырык күзел» ыры-сам ансамблинің халас концерти болур деп чарлап номчааш, бот-тывынгыр артистерни чон сонуур-гаары аажок боорга, чөдө бердим. Төптүн улуг залын көрүкчүлөр дол-дур ээлеппен, харын-даа чаңгыс хостуг олут тып алдым. Бут кырынга тура көргөн улус база хөй болду.

«Чырык күзел» ансамблдин хөгжүм башкызы Наталья Чүлдүм, удуртук-чузунуң орапакчызы Доорга Түлүш олар концерттин сценарийин кончуг шынарлыг тургускан-дыр. «Артыш» деп уян чараш ырыга үдөттирип, артыжап тургаш, назы-хары алдан ашкан-даа болза, адак-быш-каа чиик угбайлар аянын, өңгүр чараш хептери-биле танцываышаан, концерт-ти ажиттылар. Ансамбль бодунуң адын бадыйкап, «Чырык күзел» деп 1960-70 чылдарның сураглыг чараш ырызын үш аңгы үгө тааланчыг күүсеттилер. Салым-чаянның, чогаадыкчы Антон Кыргыс «Тыва Республика» деп шүлүүн күүсетти. Улаштыр 3 кезектиг концертти көрдүвүс.

Концерттин эгезинде Ада-чуртунуң Улуг дайынынң тиилелезинге тураскаат-каны «Журавли» деп танцыван билди-нип келди. Ак платьелер кеткен ол-ла угбайлар самнай бээр, оларның аныяк-тардан дудак чок элгир шимчээшкин-нерин көргөш, сагыш-сеткил көдүрлүп, карак чажы безин бүлдөш диди. Шериг хептерлиг үнүп келгөш, «Смуглянка»

деп ырыны хөгжүм херекселдери-биле аянын бадыйдылар. Солдат хептиг оол, ак платьелиг уруг, Ак-кыс Доржу, Зинаида Төмүр, «Фигурлуг вальсты» танцываар-га, чон аажок сонуургаан, телефоннар, аппараттар-биле тырттырып турда, даажы безин залга дыңналып турду. Чон катап-катап адыш часкап, сцена-дан кезек када салбайн, самчыларның хей-аьдын көдүрүп турду. Эр улустун

күүселдезинде «Солдатты мана» деп ырыны магадап, таалап дыңнадывус.

Оюн-көргүзүгүнң ийиги кезээн тыва чоннун езу-чаңчылдарына тураскаат-кан болду. «Чаңчылдарны сагыыл, салгалдарга дамчыдаал» деп көргүзүг онзагай-дыр. Шунту боттары тыва чараш хептерлиг, йөрээл салып, мөөрейлежи, кожаңнап, ырлап, самнап, четтинчип ал-гаш, «Декей-оолап» сценадан үндүр тан-

цылап чоруптары чыг-ду. Көрүкчүлөр «Эрхе-дыңгы адыш чыг-кан»

Концерттин үшкү дус камгалалының болган. Солун концерт программаның бижири болдунм канчаар. Концерттин «Кому это надо» де орус ыры бараал, сөөлүндө Тываның артизи Дамба-Дорж «Ырлажып-ла чор» деп ырызы-биле кон-зулду. «Алдарлыг бистиң аравыска чор» дыңнаары кай» – деп бидум. «Чырык күзел» чыны-бүрү өңнерлиг чаражын! Боттарыны-зы-биле пөс-таавын даарадып ап турар

Ансамбль 2018 чылда «Д» деп төптүн специалистери-кара таакпы, наркоманияга ажылын чорутпушаан, солун көргүзүп, республиканың база эрпиг кезээн. Моон сон артистерниң чогаадыкчы үзүлбес, оларның оруу ак-ла

Койгунмай

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация Пий-Хемского кожууна, в соответствии с Земельным кодексом РФ, информирует о предоставлении земельного участка в аренду Кенден Валерию Мунзуквичу, с кадастровым номером 17.08.1502002.246, из категории земель сельскохозяйственного назначения, разрешенное использование – животноводство.

Месторасположение – Российская Федерация, Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Ак-Даш», общей площадью 110000 кв. м.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации Отделом земельных, имущественных отношений и архитектуры администрации Пий-Хемского кожууна принимаются письменные заявления по данному заявлению.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Кужугет В.Б.

...

В администрацию муниципального района Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гр. Российской Федерации Олчанмай Геннадия Дашовича о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения – для выращивания зерновых и иных сельскохозяйственных культур, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Терезин, владение расположенное в 1,6 км на юго-запад от села Чаа-Холь с общей площадью 30513 кв. м. с кадастровым № 17.14.0502003.71 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 20.05.2016г. № 157).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления со схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 04.05.2019 г.

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» №177 от 01 апреля 2019 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков.

Аукцион состоится 13 мая 2019 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю. Предмет аукциона: заключение договора.

Лот №1, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Хургулек, д. 16г с общей площадью 898 кв.м., кадастровый номер 17.14.0101025.603, разрешенное использование – под строительство АЗС. Начальная цена – 22000, Размер задатка – 4400, шаг аукциона – 660.

Лот №2, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Терезин поле № 1 с общей площадью 45793 кв.м., кадастровый номер 17.14.0502003.100, разрешенное использование – сельскохозяйственное использование.

Начальная цена – 3100, Размер задатка – 620, шаг аукциона – 93.

Бистиң эргим, ынак ачавыс, кырган-ачавыс, каттывыс, честевис, акывыс, думавыс Кара-оол Оюнович ДОГУЙ-ООЛ, аар аарааш, 73 харлыында бистен чарлып чоруткан.

Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы база хөй чылдар тургузунда Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга улуг контролёр-ревизорлап ажилдап чораан. Ол чылдар тургузунда Россияның Саң-хөө яамызының хөй хүндүлел бижиктериниң эдилекчизи. 1990 чылдан эгелеп 2 дугаарлыг үндүрүг инспекциязын удуртуп ажилдаан. Оң удуртуп чораан коллективи Республиканың үндүрүг чырынга бириг черлерни ап чораан. Ол кайгамчык чараш, сагыш човангыр ада, өөнүң

По лотам ограничений и обременений в исполнении земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются в течение 10 дней с 04 апреля 2019 г. по 04 мая 2019 г. в отдел земельных и имущественных отношений администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, в. ч до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный организатора торгов до 18:00 ч «04» мая 2019 года 000000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского кожууна), ОТДЕЛЕНИЕ – НБ Республики Тыва, ИНН 1715001332, ОКТОМО 93656440101, БИК 0493 КПП 171501001).

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

- 1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;
- 2) копии документов, удостоверяющих личность физического лица;
- 3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;
- 4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в аукционе;
- 5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chh.tuva.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru

истиниң быгыг чөлөнгиижи. Эң эки кырган-ача, кыстың бир оолдун, тос уйнуткун база үш уйнуткун ларын өстүрген. Эш-өөрүнүң, чаңгыс классчыларга кады ажилдап чораан эш-өөрүнүң деткикчизи. Болду хөй санныг төрелдеринге, кады төрзэннеринге, чоржилеринге, эдержип чораан эштеринге аажок ынак боларны кезээде моральдыг-даа, материалдыг-даа дит чораан кижиге.

Бистиң ынак киживис Кара-оол Оюнович ДОГУЙ-ООЛ сөөлгү оруунче үдежи, биске моральдыг болду материалдыг дузаны көргүскен Эрзин, Тес-Хем, коку нарыннан келген төрелдеривиске, чаңгыс классчыларга база Барыш-Хемчик кожуундан келген чуржавта болгаш башык-Хемчик кожуундан келген чуржавта өөрүңге, төрелдеринге, Тыва Республиканың Федералдык үндүрүглөр албанының эргелелиниң ажилдакчыларын база хоочуннарынга четтиргенивисти илеретпешке черге чедир мөгөйдивис.

Өг-бүлөмүзүмүз

солунуң сайтызы: shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 11250 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 300 экз.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Редакторнуң хүлээлгезин
күүседиң турар К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОНАРЫ: Редактор — 2-01-35.

Редакторнуң орапакчызының

хүлээлгезин күүседиң турар М.О. Ондар — 2-17-91.

Секретарь (А.К. Куулар) — 2-30-69, тел/факс (394-22) 2-30-69.

Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кужугет) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нийтилел-политиктиг болгаш социал айттырылгар (редактору Ш.М. Суван).

Экономика, үлөтпүр болгаш кедээ ажил-агый (редактору А.Д.Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).

Очулга (редактору А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагзы).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40601810600001000001

УФК по РТ (ИНЧ 30126546360)

БИК 049304001 ИНН 1701062430

КПП 170101001

Отделение — НБ Республика Тыва,

г. Кызыл

ОГРН — 1191719000395

Государственное автономное

учреждение Республики Тыва

«Издательский дом «Тыва-медиагрупп»

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге парлан.

(Кызыл, Шетинкин болгаш Крайнов, Т.)

Солунда парлаттыг материалдарың

торларының бодалдары редакцияның туруктуу

дүүшпөй барып болур. Айыптыг саначы

эске-даа фактылары, дыңнадыгы дээр

боттары харылаар.

Чаңдылга индекс: зуу кыргыч — 11638.

органдаштыгы — 31730

Солун неделяда үш каттал үнөр.

Хемчээли 3 парлаар ама

Номери парламатке дузагаан

графия езугаар — 18.00, төрө кыргыч — 17.00

Солун «айып» барганда, 2-18-10 телефон